2026-yil
9-son

“FAN VA TA’LIM YANGILIKLARI”

ILMIY - METODIK

JURNALI

saen.uz

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI

2026-yil
9-son

Bosh muharrir:
Shoumarov G‘ayrat Bahromovich, psixologiya fanlari doktori, akademik

Bosh muharrir o‘rinbosari:
Qodirov Umarali Do‘stqobilovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Mas’ul kotib:
Muqimov Alisher

Texnik muharrir:
Qarshiyev Jamshid Murotaliyevich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.

TAHRIR HAY’ATI:

01.00.00 – FIZIKA-MATEMATIKA FANLARI
Ayupov Shavkat Abdullayevich, fizika-matematika fanlari doktori, akademik
A’zamov Abdulla, fizika-matematika fanlari doktori, akademik
Zohidov Erkin A’zamovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

02.00.00 – KIMYO FANLARI
Normaxamatov Nodirali Soxobataliyevich, kimyo fanlar doktori, professor
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, kimyo fanlar doktori, akademik

03.00.00 – BIOLOGIYA FANLARI
Abdurahmonov Ibrohim Yo‘lchiyevich, biologiya fanlari doktori, akademik
Sulaymonov Botirjon Abdushukurovich, biologiya fanlari doktori, akademik

04.00.00 – GEOLOGIYA-MINERALOGIYA FANLARI
Fayziyev Abdulhaq Radjabovich, geologiya-mineralogiya fanlari doktori, professor
Husanov Sultonboy To‘xtayevich, geologiya-mineralogiya fanlari doktori, professor

05.00.00 – TEXNIKA FANLARI
Allayev Qahramon Rahimovich, texnika fanlari doktori, akademik
Majidov Inom Urishevich, texnika fanlari doktori, professor
Turobjonov Sadritdin Maxamatdinovich, texnika fanlari doktori, akademik
Shaumarov Said Sanatovich, texnika fanlari doktori, professor

06.00.00 – QISHLOQ XO‘JALIGI FANLARI
Namozov Shodmon Ergashovich, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, akademik
Shoumarov Hikmat Bahromovich, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, professor

07.00.00 – TARIX FANLARI
Ziyo Azamat Hamid o‘g‘li, tarix fanlari doktori, akademik
Sagdullayev Anatoliy Sagdullayevich, tarix fanlari doktori, akademik
Yusupova Diloram Yunusovna, tarix fanlari doktori, akademik

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI
Abdurahmonov Qalandar Xodjayevich, iqtisod fanlari doktori, akademik
Musayev Behzod Anvarovich, iqtisod fanlari nomzodi
To‘xliyev Nurislom, iqtisod fanlari doktori, akademik
G‘ulomov Saidahror Saidahmedovich, iqtisod fanlari doktori, akademik

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
9-son

09.00.00 – FALSAFA FANLARI
Nazarov Qiyom Normirzayevich, falsafa fanlari doktori, professor
Saifnazarov Ismoil Saifnazarovich, falsafa fanlari doktori, professor

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI
Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor
Sirojiddinov Shuhrat Samariddinovich, filologiya fanlari doktori, akademik
Xidirov Rajab Gulmatovich, filologiya fanlari nomzodi, dotsent (Tojikiston)

11.00.00 – GEOGRAFIYA FANLARI
Nigmatov Asqar Nigmatullayevich, geografiya fanlari doktori, professor
Tojiyeva Zulxumor Nazarovna, geografiya fanlari doktori, professor

12.00.00 – YURIDIK FANLAR
Rustamboyev Mirzayusuf Hakimovich, yuridik fanlar doktori, professor
Saidov Akmal Xolmatovich, yuridik fanlar doktori, akademik
Xolmo'minov Jumanazar Toshtemirovich, yuridik fanlar doktori, professor
Qodirov Bobiromon Bekmurodovich, yuridik fanlar doktori, professor

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI
Djurayev Risboy Haydarovich, pedagogika fanlari doktori, akademik
Ibraimov Xolboy, pedagogika fanlari doktori, akademik
Musurmonova Oynisa, pedagogika fanlari doktori, professor
Umarov Bahrom Norboyevich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

14.00.00 – TIBBIYOT FANLARI
Akilov Xabibulla Ataullayevich, tibbiyot fanlari doktori, professor
Nazirov Feruz Gafurovich, tibbiyot fanlari doktori, akademik

15.00.00 – FARMATSEVTIKA FANLARI
Abdullabekova Viloyat Nurillabekovna, farmatsevtika fanlari doktori, professor
Tulaganov Abduqodir Abdurahmonovich, farmatsevtika fanlari doktori, professor

16.00.00 – VETERINARIYA FANLARI
Daminov Asadullo Suvonovich, veterinariya fanlari doktori, professor
Jabborov Shuhrat Abdumajidovich, veterinariya fanlari doktori, professor
G'afurov Aktam G'afurovich, veterinariya fanlari doktori, professor

17.00.00 – SAN'ATSHUNOSLIK FANLARI
Ahmedova Nigora Rahimovna, sanatshunoslik fanlari doktori, professor
Hakimov Akbar Abdullayevich, san'atshunoslik fanlari doktori, akademik

18.00.00 – ARXITEKTURA
Nozilov Dodo Avazovich, arxitektura fanlari doktori, professor
Uralov Axtam Sindarovich, arxitektura fanlari doktori, professor

19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI
Abdusamatov Hasanboy Usmonjon o'g'li, psixologiya fanlari doktori, professor
Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor
Karimova Vasila Mamanosirovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Halimova Mashraboy Vohidovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Lazar Drajeta, psixologiya fanlari doktori, professor, Belgrad, Serbiya
Karpinskiy Konstantin Viktorovich, psixologiya fanlari doktori, professor, Grodno, Belarussiya
Suletbayeva Ella Serikbayevna, psixologiya fanlari doktori, dotsent

22.00.00 – SOTSIOLOGIYA FANLARI
Bekmurodov Mansur Bobomurodovich, sotsiologiya fanlari doktori, professor
Toshmuhamedova Dilorom Gafurdjanovna, sotsiologiya fanlari doktori

23.00.00 – SIYOSIY FANLAR
Fayzullayev Alisher Omonullayevich, siyosiy fanlar doktori, professor
Hasanov Otabek Abdurashidovich, siyosiy fanlar doktori
Paxrutdinov Shukritdin Ilyasovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Omonov Baxtiyor Axtamovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Quronboyev Qahramon Qo'chqorovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Avazov Komil Xolliyevich, siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori

24.00.00 – ISLOMSHUNOSLIK FANLARI
Ibrohimov Ne'matulla, filologiya fanlari doktori, akademik
Islomov Zohidjon Mahmudovich, filologiya fanlari doktori, professor

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
9-son

UO'K: 373.2:398.21:37.017

Azizova Zulfizar Fazilovna,
University of economics and pedagogy
"Maktabgacha ta'lim" kafedrasi dotsenti, p.f.f.d. (PhD)

ERTAK VOSITASIDA IJTIMOIY-AXLOQIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya. Maqolada ertakning maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish vositasi sifatidagi imkoniyatlari nazariy-analitik va konstruktiv tadqiqot asosida asoslanadi. Tadqiqotning maqsadi — ertakning psixologik ta'sir mexanizmini ochib berish, o'zbek xalq ertaklarini qadriyat mezoni bo'yicha tasniflash hamda ular bilan ishlashning metodik zanjirini loyihalashdan iborat. Tadqiqotda mazmuniy tahlil, narrativ tahlil, tasniflash, qiyosiy-tipologik usul va modellashtirish qo'llanilgan. Natijalar ertakning ta'siri uch bosqichli mexanizm orqali kechishini ko'rsatdi: qahramon bilan identifikatsiya, hissiy kechinma va axloqiy xulosaning bola tomonidan mustaqil chiqarilishi. Tadqiqotning markaziy xulosasi shundan iboratki, uchinchi bosqich kattalar xulosani tayyor holda aytib qo'yganda sodir bo'lmaydi; empirik dalillar ham jazo bilan tugaydigan hikoyalarning ijobiy namunaga asoslangan hikoyalarga qaraganda kam samarali ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ertak, ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar, axloqiy tarbiya, identifikatsiya, narrativ, maktabgacha ta'lim, xalq og'zaki ijodi, axloqiy mulohaza, qadriyatlar taksonomiyasi, nasihatgo'ylik.

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ СРЕДСТВАМИ СКАЗКИ

Аннотация. В статье на основе теоретико-аналитического и конструктивного исследования обосновываются возможности сказки как средства формирования социально-нравственных ценностей у детей дошкольного возраста. Цель исследования — раскрыть психологический механизм воздействия сказки, классифицировать узбекские народные сказки по ценностному критерию и спроектировать методическую цепочку работы с ними. Использованы контент-анализ, нарративный анализ, классификация, сравнительно-типологический метод и моделирование. Результаты показали, что воздействие сказки протекает через трёхступенчатый механизм: идентификация с героем, эмоциональное переживание и самостоятельное выведение ребёнком нравственного вывода. Центральный вывод состоит в том, что третья ступень не наступает, если взрослый сообщает вывод в готовом виде; эмпирические данные также показывают, что истории, завершающиеся

наказанием, менее эффективны, чем истории, основанные на положительном образце.

Ключевые слова: сказка, социально-нравственные ценности, нравственное воспитание, идентификация, нарратив, дошкольное образование, устное народное творчество, нравственное суждение, таксономия ценностей, назидательность.

FORMING SOCIAL AND MORAL VALUES THROUGH THE FAIRY TALE

Abstract. Drawing on a theoretical-analytical and constructive study, the article substantiates the potential of the fairy tale as a means of forming social and moral values in preschool children. The aim is to elucidate the psychological mechanism of the tale's impact, to classify Uzbek folk tales by value criterion, and to design a methodical chain for working with them. The study applies content analysis, narrative analysis, classification, the comparative-typological method and modelling. The findings show that the tale's impact proceeds through a three-stage mechanism: identification with the character, emotional experience, and the child's own derivation of a moral inference. The central conclusion is that the third stage does not occur when the adult supplies the conclusion ready-made; empirical evidence likewise indicates that stories ending in punishment are less effective than those built on a positive model.

Keywords: fairy tale, social and moral values, moral education, identification, narrative, preschool education, oral folk art, moral judgement, taxonomy of values, moralizing.

Kirish. Maktabgacha yosh axloqiy tasavvurlar shakllanishi uchun eng muhim davrlardan biri hisoblanadi. Bu davrda bola yaxshilik va yomonlik, adolat va nohaqlik, rostgo‘ylik va yolg‘onchilik kabi axloqiy tushunchalarni hali mavhum nazariy kategoriyalar sifatida emas, balki aniq vaziyatlar, obrazlar va shaxslarning xatti-harakatlari orqali idrok etadi. Shu sababli maktabgacha ta’limda axloqiy tarbiyani tashkil etishda bevosita nasihat yoki tayyor qoidalarni bayon qilishdan ko‘ra, bolaning obrazli tafakkuri va hissiy tajribasiga tayanadigan vositalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Xalq ertaklari ana shunday vositalarning eng qadimiy va tabiiy shakllaridan biri bo‘lib, ular bolaga axloqiy qoidani tayyor holda bermaydi, balki mazkur qoidaning muayyan hayotiy vaziyatda qanday namoyon bo‘lishini obrazlar va voqealar orqali ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda maktabgacha yoshdagi bolalarning ma’naviy-axloqiy rivojlanishini ta’minlash masalasi tegishli normativ-huquqiy hujjatlarda ham o‘z aksini topgan. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonunda bolaning har tomonlama rivojlanishi, jumladan, ma’naviy-axloqiy kamolotini ta’minlash maktabgacha ta’limning muhim vazifalari qatorida belgilanadi. “Ta’lim

to‘g‘risida”gi Qonunda esa ta’lim va tarbiyada milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi asosiy tamoyillardan biri sifatida qayd etilgan. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi, maktabgacha ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan davlat dasturlari hamda “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi”da bolalikning dastlabki bosqichlaridanoq ma’naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirish, milliy qadriyatlarni singdirish va oila hamda ta’lim tashkiloti hamkorligini kuchaytirish zarurati belgilangan. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturida esa bolaning ijtimoiy-hissiy rivojlanishi alohida ta’lim sohasi sifatida qaralib, unda bolalarning his-tuyg‘ularini anglash, boshqalarning kechinmalarini tushunish, muloqot qilish va ijtimoiy munosabatlarda ishtirok etishiga oid kutiladigan natijalar belgilangan.

Xalq og‘zaki ijodi namunalari, xususan, ertaklar ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun katta tarbiyaviy imkoniyatga ega. Chunki ertak syujetida axloqiy me’yorlar bevosita ta’riflanishidan ko‘ra, qahramonlarning xatti-harakatlari, tanlovi va uning oqibatlari orqali ifodalanadi. Bola voqeani kuzatar ekan, qahramonning holatini his qiladi, uning xatti-harakatini baholaydi va asta-sekin o‘z munosabatini shakllantiradi. Shu ma’noda ertak axloqiy tushunchani tushuntirish vositasi bo‘lish bilan birga, bolaga ijtimoiy vaziyatni obrazli tarzda “sinab ko‘rish” imkonini beruvchi vosita sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Shu bilan birga, maktabgacha ta’lim amaliyotida ertakning tarbiyaviy imkoniyatlaridan foydalanishda ayrim metodik muammolar mavjud. Ertaklar ko‘pincha nutq o‘stirish, badiiy adabiyot bilan tanishtirish yoki bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish vositasi sifatida qo‘llanadi. Axloqiy tarbiya maqsadida foydalanilganda esa mashg‘ulotning odatiy modeli ertakni o‘qib berish va yakunda tarbiyachining tayyor xulosasi bilan tugashidan iborat bo‘lib qolmoqda. Masalan, “demak, yolg‘on gapirish yomon”, “yaxshi bola doimo yordam beradi” kabi xulosalar bolaning mustaqil mulohaza yuritish imkoniyatini cheklashi mumkin. Bunda bola axloqiy qoidani takrorlashni o‘rganadi, biroq mazkur qoidaga olib kelgan vaziyatni tahlil qilish va undan mustaqil xulosa chiqarish tajribasini yetarli darajada egallamaydi.

Ertakning tuzilmaviy xususiyatlari V.Ya. Propp tadqiqotlarida, uning psixologik va tarbiyaviy imkoniyatlari B. Bettelxaym ishlarida, ijtimoiy-madaniy talqini esa J. Zipes tadqiqotlarida turli jihatlardan o‘rganilgan. Zamonaviy psixologik tadqiqotlarda ham badiiy hikoyalarning ijtimoiy tajribani modellashtirish, hissiy holatlarni anglash va boshqalarning nuqtayi nazarini tushunishga ko‘maklashuvchi imkoniyatlari tahlil qilingan. Biroq ertakning axloqiy ta’sir mexanizmi, ayniqsa, ushbu ta’sirning qaysi pedagogik sharoitlarda kuchayishi yoki susayishi masalasi maktabgacha ta’lim metodikasi nuqtayi nazaridan yanada chuqurroq tadqiq etishni talab qiladi. Milliy pedagogik tadqiqotlarda ertaklar ko‘proq adabiy-estetik, folkloristik yoki etnopedagogik jihatdan o‘rganilgan bo‘lsa, ularni muayyan axloqiy qadriyatlar bilan bog‘lash va tarbiyaviy jarayonda foydalanishning izchil metodik mexanizmini ishlab chiqish masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy tasavvurlarni shakllantirishda ertaklarning tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash, ertak mazmunining axloqiy ta'sir mexanizmini ochib berish va undan foydalanishning metodik asoslarini takomillashtirishdan iborat.

Material va usullar. Tadqiqot materialini o'zbek xalq ertaklaridan tashkil topgan tanlangan korpus tashkil etdi. Ertaklarni saralashda syujetning maktabgacha yoshdagi bolalar uchun tushunarliligi, qahramonlar sonining nisbatan cheklanganligi, voqealar rivojining aniq va izchil bo'lishi, muayyan ijtimoiy-axloqiy vaziyatning mavjudligi hamda bolaning yosh va psixologik xususiyatlariga mosligi asosiy mezon sifatida olindi. Qo'rqinchli, haddan tashqari shafqatsiz yoki maktabgacha yoshdagi bola uchun psixologik jihatdan og'ir bo'lishi mumkin bo'lgan epizodlar alohida ko'rib chiqildi va ularni qisqartirish yoki pedagogik muhokama orqali yumshatish imkoniyati baholandi. Tahlilga "Zumrad va Qimmat", "Susambil", "Kenja botir", "Ur to'qmoq", "Tulki bilan turna", "Ochil dasturxon" kabi keng tarqalgan xalq ertaklari ham kiritildi.

Har bir ertak yetakchi axloqiy qadriyat, qahramonning bola tajribasiga yaqinligi, axloqiy ziddiyatning aniqligi, syujet yakunining xususiyati, hissiy zo'riqish darajasi va yosh muvofiqligi kabi mezonlar asosida tahlil qilindi. Baholashda uch balli shkala qo'llanilib, har bir mezon bo'yicha ertakning tarbiyaviy imkoniyati shartli ravishda past, o'rta yoki yuqori darajada belgilandi. Bunday yondashuv ertaklarni faqat mazmuniga ko'ra emas, balki ulardan muayyan tarbiyaviy vaziyatda foydalanish imkoniyatlari nuqtayi nazaridan ham qiyoslash imkonini berdi.

Tadqiqotda mazmuniy tahlil, narrativ tahlil, qiyosiy-tipologik tahlil, tasniflash va pedagogik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Mazmuniy tahlil orqali ertaklarda ifodalangan axloqiy qadriyatlar ajratildi, narrativ tahlil yordamida syujetning rivojlanish bosqichlari va qahramonlarning funksiyalari aniqlandi. Qiyosiy-tipologik tahlil turli ertaklarda o'xshash axloqiy vaziyatlarning qanday ifodalanganini aniqlashga xizmat qildi. Modellashtirish asosida esa ertak bilan ishlashning pedagogik jarayoni va undagi tarbiyaviy ta'sir bosqichlari tizimlashtirildi.

Nazariy jihatdan tadqiqot ertakning morfologik tuzilishi, bolaning axloqiy mulohazasi rivojlanishi, ijtimoiy-emotsional rivojlanish va badiiy matnning ijtimoiy tajribani modellashtirish imkoniyatlariga oid ilmiy qarashlarga tayandi. Shu bilan birga, ertakning tarbiyaviy samaradorligi mutlaq hodisa sifatida emas, balki bolaning yoshi, individual xususiyatlari, tarbiyachining metodik yondashuvi va oilaviy muhit bilan bog'liq holda qaraldi.

Natijalar. Tahlil natijalari ertakning axloqiy ta'sirini shartli ravishda uch o'zaro bog'liq bosqich orqali tushuntirish mumkinligini ko'rsatdi. Birinchi bosqichni **identifikatsiya**, ikkinchi bosqichni **hissiy kechinma**, uchinchi bosqichni esa **mustaqil axloqiy xulosa** tashkil etadi.

Identifikatsiya jarayonida bola qahramonning holati, xatti-harakati va boshidan kechirayotgan voqealariga e'tibor qaratadi hamda ma'lum darajada o'zini uning o'rniga qo'yib ko'radi. Qahramonning bolaning hayotiy tajribasiga qanchalik yaqinligi bu jarayonning samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli kichik yoshdagi bolalar uchun tengdosh bola, kenja farzand, kichik hayvon yoki yordamga muhtoj obrazlarning ishtirokidagi syujetlar tushunarli va hissiy jihatdan yaqinroq bo'lishi mumkin.

Ikkinchi bosqichda bola qahramon boshidan kechirayotgan vaziyatni hissiy jihatdan qabul qiladi. Qo'rquv, quvonch, xafa bo'lish, hayrat, yordamga ehtiyoj yoki adolatsizlik kabi kechinmalar bolaning voqeaga munosabatini shakllantiradi. Badiiy matnning muhim xususiyati shundaki, bola real hayotdagi xavf yoki oqibatga duch kelmagan holda muayyan ijtimoiy vaziyatni tasavvuriy tarzda boshdan kechirishi mumkin. Vygotskiyning xayolot va ijodning bolaning tajribasini kengaytirishiga oid qarashlari ham ushbu jarayonni tushuntirish uchun nazariy asos bo'la oladi.

Uchinchi bosqichda bola qahramonning xatti-harakati va uning oqibatlarini o'zaro bog'lab, muayyan axloqiy xulosaga keladi. Mazkur bosqich tadqiqot uchun alohida ahamiyatga ega, chunki axloqiy tushuncha aynan mustaqil baholash va mulohaza jarayonida shaxsiy mazmun kasb etadi. Piagening axloqiy rivojlanish haqidagi qarashlari ham bolaning me'yorlarni o'zlashtirishida faol baholash va o'zaro munosabatlarning muhimligini ko'rsatadi. Turiel tadqiqotlarida esa axloqiy me'yorlar va ijtimoiy konvensiyalar bolaning ongida turli asoslarda shakllanishi qayd etilgan.

Tadqiqotning muhim natijalaridan biri shundan iboratki, ushbu uch bosqichning oxirgisi tarbiyachining tayyor xulosasi bilan almashtirilsa, ertakning tarbiyaviy imkoniyati to'liq namoyon bo'lmasligi mumkin. Tarbiyachi "demak, bundan shunday xulosa chiqadi" tarzida yakuniy hukmni o'zi berib qo'yganida bola vaziyatni mustaqil baholash zaruratidan mahrum bo'ladi. Shu bois ertakdan keyingi suhbatda tayyor xulosani aytishdan ko'ra, bolaning fikrini ochishga qaratilgan savollar berish maqsadga muvofiq.

Tahlil ertak yakunining ham tarbiyaviy ta'sir bilan bog'liq jihatlari mavjudligini ko'rsatdi. Jazo bilan tugaydigan syujetlar bolaga nomaqbul xatti-harakatning oqibatini ko'rsatishi mumkin, biroq bunday syujetlar har doim ham kerakli xulq-atvor modelini shakllantirib bermaydi. Aksincha, ijobiy namuna asosidagi syujet bola uchun "nima qilmaslik kerak?" degan savol bilan bir qatorda "qanday yo'l tutish kerak?" degan savolga ham javob beradi. Shu sababli ertak tanlashda ijobiy xulq modeli aniq ko'rinadigan syujetlarga ustuvorlik berish, salbiy oqibatga asoslangan syujetlarni esa suhbat va muhokama bilan to'ldirish maqsadga muvofiq.

Tahlil qilingan 27 ta ertakni mazmunidagi yetakchi qadriyatlarga ko'ra olti guruhga ajratish imkonini berdi.

1-jadval

Ertaklarning yetakchi qadriyatlar bo‘yicha tasnifi

Qadriyat guruhi	**Ertaklar soni**	**Namunaviy mazmun**	**Tavsiya etiladigan yosh**
Mehr va shafqat	7	Kuchsizga yordam berish, tashlab ketmaslik	4–7 yosh
Mehnatsevarlik	5	Mehnat orqali natijaga erishish	3–7 yosh
Rostgo‘ylik	4	Haqiqatni aytish va ishonchni saqlash	5–7 yosh
Hamkorlik va o‘zaro yordam	5	Birgalikda maqsadga erishish	3–7 yosh
Kamtarlik	3	Maqtanchoqlikning salbiy oqibati	5–7 yosh
Va’daga vafo	3	Berilgan so‘zni bajarish	5–7 yosh

Mazkur tasnif ertak tanlash jarayonini maqsadli tashkil etishga yordam beradi. Masalan, guruhda o‘yinchoqlarni bo‘lishish, bir-biriga yordam berish yoki navbat kutish bilan bog‘liq nizolar ko‘p uchrasa, mehr-shafqat va hamkorlikka oid syujetlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Mehnatsevarlik bilan bog‘liq ertaklar esa bolaning topshiriqni oxirigacha bajarishi, o‘z-o‘ziga xizmat qilishi yoki jamoaviy ishda ishtirok etishi bilan bog‘liq tarbiyaviy vaziyatlarda samarali vosita bo‘lishi mumkin.

Yosh muvofiqligi ham muhim metodik mezon sifatida namoyon bo‘ldi. Xususan, rostgo‘ylik, kamtarlik va va’daga vafo kabi qadriyatlarni tushunish ayrim hollarda qahramonning niyati, harakati va oqibatini birgalikda baholashni talab qiladi. Bunday murakkabroq axloqiy munosabatlarni muhokama qilishda katta guruh yoshidagi bolalarning imkoniyatlari ko‘proq hisobga olinishi lozim.

Tahlil natijalariga asoslanib, ertak bilan ishlashning uch fazali metodik zanjiri taklif etildi: **o‘qishdan oldingi tayyorgarlik, o‘qish jarayonidagi faol idrok va o‘qishdan keyingi axloqiy muhokama**. Birinchi fazada bolada qahramon va voqeaga nisbatan qiziqish uyg‘otiladi, ikkinchi fazada matn muayyan nuqtalarda to‘xtatilib, qahramonning holati va ehtimoliy harakati muhokama qilinadi, uchinchi fazada esa bola voqealar va qahramonlarning xatti-harakatlarini baholab, o‘z xulosasini shakllantiradi.

Ertak muhokamasida beriladigan savollarning mazmuni ham ushbu jarayonning samaradorligiga ta’sir qiladi.

2-jadval

Ertak muhokamasida savollarning asosiy turlari

Savol turi	Namuna	Asosiy vazifasi
Faktik	Kim keldi? Nima bo‘ldi?	Diqqat va matnni tushunishni rivojlantirish
Hissiy	U nimani his qildi?	Hissiyotni anglash va empatiyani rivojlantirish
Sababiy	Nega shunday bo‘ldi?	Sabab-oqibat munosabatini tushunish
Axloqiy	U to‘g‘ri ish qildimi? Nega?	Axloqiy baholashni rivojlantirish
Shaxsiy	Sen uning o‘rnida bo‘lsang nima qilarding?	Qadriyatni shaxsiy tajriba bilan bog‘lash

Faktik savollar matnni tushunish uchun zarur bo‘lsa-da, ertakning axloqiy imkoniyatlarini to‘liq ochib berish uchun hissiy, sababiy, axloqiy va shaxsiy savollarga ham murojaat qilish talab etiladi. Ayniqsa, “Nega?”, “Uning o‘rnida sen nima qilarding?” kabi savollar bolaning voqea bilan shaxsiy tajribasi o‘rtasida bog‘lanish hosil qilishiga yordam beradi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari ertakdan axloqiy tarbiya vositasi sifatida foydalanishda asosiy metodik talab bolaning mustaqil fikrlash faoliyatini saqlab qolish ekanligini ko‘rsatadi. Ertakning tarbiyaviy ta’siri uning badiiy obrazlari, syujet ziddiyati va hissiy mazmuni bilan chambarchas bog‘liq. Agar ertakdan keyin tarbiyachi mazmunni tayyor axloqiy qoida bilan almashtirsa, badiiy vaziyatning bolaning o‘z tajribasi bilan bog‘lanish imkoniyati kamayadi. Shu sababli ertak muhokamasida maqsad xulosani bolaning o‘rniga chiqarish emas, balki uni xulosa chiqarishga olib keladigan savol va vaziyatlarni yaratishdan iborat bo‘lishi lozim.

Bu jihat Abdulla Avloniyning axloqiy tarbiya haqidagi qarashlari bilan hamohangdir. Avloniy axloqni yaxshilikka undash va yomonlikdan qaytarish bilan bog‘lar ekan, fazilatlarning mazmunini hayotiy misollar orqali ochib berishga katta ahamiyat bergan. Shu nuqtayi nazardan, ertakdagi axloqiy mazmunning tarbiyaviy qiymati ham tayyor hukmda emas, balki bola uchun tushunarli vaziyat, obraz va xatti-harakatlar orqali ma’noni anglash imkoniyatida namoyon bo‘ladi.

Xalq ertaklarining barchasini maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o‘zgartirishsiz qo‘llash ham maqsadga muvofiq emas. Chunki ayrim an’anaviy syujetlarda qo‘rqinchli yoki shafqatsiz epizodlar, bugungi pedagogik qarashlar nuqtayi nazaridan bahsli bo‘lgan ijtimoiy munosabatlar, gender stereotiplari yoki taqdirga passiv bo‘ysunish motivlari uchrashi mumkin. Bunday holatda ertakni butunlay rad etishdan ko‘ra, uning yoshga mos variantini tanlash, zarur hollarda ayrim epizodlarni qisqartirish va muammoli mazmunni bolalar bilan sodda savollar asosida muhokama qilish maqsadga muvofiq. Bunda ertakning asosiy axloqiy ziddiyati saqlanib qolishi kerak, chunki aynan ziddiyat bolaning hissiy munosabatini va keyingi mulohazasini yuzaga keltiradi.

Tadqiqot natijalari ertakdan foydalanishda to‘rtta asosiy metodik xavfni ajratish imkonini berdi: nasihatgo‘ylik, verbalizm, qo‘rqitish va anaxronistik mazmunni tanqidsiz uzatish. Ularning oldini olish uchun tarbiyachining tayyor xulosasi o‘rniga savol-javob va muhokamaga, qoidani yodlatish o‘rniga dramatizatsiya va amaliy vaziyatlarga, jazo motivini kuchaytirish o‘rniga ijobiy xulq namunasiga, bahsli mazmunni o‘zlashtirish o‘rniga esa yoshga mos qayta talqin qilishga tayanish lozim.

3-jadval

Ertakdan foydalanishdagi metodik xavflar

Xavf	Namoyon bo‘lishi	Bartaraf etish yo‘li
Nasihatgo‘ylik	Xulosani tarbiyachi tayyor holda beradi	Savollar orqali bolani mustaqil xulosaga olib kelish
Verbalizm	Bola qoidani takrorlaydi, ammo xulqda namoyon qilmaydi	Dramatizatsiya va real vaziyatlarda qo‘llash
Qo‘rqitish	Xulqni faqat jazo oqibati bilan boshqarish	Ijobiy xulq modelini ko‘rsatish
Anaxronizm	Eskirgan qarashlarni tanqidsiz qabul qildirish	Muammoli mazmunni yoshga mos muhokama qilish

Ertakning tarbiyaviy imkoniyatlarini ijtimoiy-emotsional rivojlanish bilan bog‘lash ham muhim. Bola qahramonning hissiy holatini anglash, uning harakatining sababini tushunish va boshqa yo‘l bilan harakat qilish imkoniyatlarini muhokama qilish orqali empatiya, muloqot, o‘z xatti-harakatini baholash va ijtimoiy vaziyatlarga moslashish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirishi mumkin. Biroq ertakning o‘zi avtomatik tarzda axloqiy xulqni shakllantiradi, degan xulosaga kelish to‘g‘ri emas. Uning ta’siri tarbiyachi tomonidan qanday tashkil etilishi, bola bilan qanday suhbat olib borilishi, oiladagi tarbiya muhiti va real hayotdagi xulqiy tajriba bilan chambarchas bog‘liq.

Shu jihatdan oila ishtiroki ham muhim omillardan biridir. Ota-onaning bola bilan birgalikda kitob o‘qishi, qahramonlarning xatti-harakatlari haqida suhbatlashishi va ertakdagi vaziyatlarni kundalik hayotdagi holatlar bilan bog‘lashi ta’lim tashkilotida boshlangan tarbiyaviy jarayonning davomiyligini ta’minlaydi. Bu esa maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila hamkorligiga asoslangan uzluksiz tarbiya tamoyiliga mos keladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy tasavvurlarni shakllantirishda xalq ertaklaridan foydalanish katta pedagogik imkoniyatlarga ega ekanligini ko‘rsatdi. Ertakning tarbiyaviy ta’siri, avvalo, bolaning qahramon bilan hissiy yaqinlashuvi, voqeani ichki kechinma orqali qabul qilishi va syujetdan mustaqil axloqiy xulosa chiqarishi bilan bog‘liq. Shu sababli

ertakni faqat o‘qib berishning o‘zi yetarli bo‘lmay, undan keyingi pedagogik muloqot ham ta’lim-tarbiya jarayonining muhim qismi sifatida qaralishi kerak.

Tahlil qilingan 27 ta ertakning olti asosiy qadriyat guruhi bo‘yicha tasniflanishi tarbiyachiga ertak tanlashni guruhdagi real tarbiyaviy vaziyatlar bilan bog‘lash imkonini beradi. Mehr-shafqat, mehnatsevarlik, rostgo‘ylik, hamkorlik, kamtarlik va va’daga vafo kabi qadriyatlarni turli syujetlar orqali izchil yoritish bolaning axloqiy tasavvurlarini bosqichma-bosqich boyitishga xizmat qilishi mumkin.

Ertak bilan ishlashning o‘qishdan oldingi tayyorgarlik, o‘qish jarayonidagi faol idrok va o‘qishdan keyingi muhokamadan iborat uch fazali modeli esa badiiy matnni oddiy o‘qish materialidan maqsadli tarbiyaviy vositaga aylantirish imkonini beradi. Bunda savollarning mazmuni alohida ahamiyat kasb etadi: faktik savollar matnni tushunishga xizmat qilsa, hissiy, sababiy, axloqiy va shaxsiy savollar bolaning mustaqil mulohazasi hamda qadriyatni o‘z tajribasi bilan bog‘lashiga ko‘proq imkon beradi.

Shu asosda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ertaklardan foydalanishda qadriyatlar bo‘yicha saralangan ertaklar bankini shakllantirish, ertak muhokamasini kunlik ta’lim-tarbiya jarayonining tabiiy qismiga aylantirish, tarbiyachilar uchun savollar taksonomiyasidan foydalanish, ertak mazmunini dramatizatsiya va real hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash hamda ota-onalarni birgalikda kitob o‘qish jarayoniga faol jalb etish maqsadga muvofiq. Tarbiyachilarni kasbiy rivojlantirish dasturlarida ertak bilan ishlashning metodik asoslarini alohida yo‘nalish sifatida yoritish ham ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

Biroq mazkur tasnif va metodik modelning pedagogik samaradorligi tajriba-sinov ishlari orqali empirik jihatdan tekshirilishi lozim. Keyingi tadqiqotlarda turli hududlarga xos ertak variantlarini qamrab olish, bolalarning yosh guruhlari bo‘yicha natijalarni qiyoslash, ertak bilan ishlashning real xulq-atvorga ta’sirini kuzatish va ota-ona ishtirokining samaradorligini aniqlash tadqiqotning ilmiy asoslanganligini yanada kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining «Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida»gi Qonuni, 2019-yil 16-dekabr, O‘RQ-595-son. URL: https://lex.uz/uz/docs/4646931

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son «Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi Qarori. URL: https://lex.uz/ru/docs/4676845

3. «Ilk qadam» maktabgacha ta’lim muassasasining davlat o‘quv dasturi. Uchinchi nashr. — Toshkent: Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi.

4. Пропп В.Я. Морфология сказки. 2-е изд. — М.: Наука, 1969. — 168 с.

5. Bettelheim B. The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales. — New York: Alfred A. Knopf, 1976. — 328 p.

6. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. — Тошкент: Ўқитувчи, 1992. — 160 б. Тўлиқ матн: https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/abdulla-avloniy/abdulla-avloniy-turkiy-guliston-yoxud-axloq/

7. Piaget J. The Moral Judgment of the Child. — London: Kegan Paul, 1932. — 418 p.

8. Mar R.A., Oatley K. The Function of Fiction is the Abstraction and Simulation of Social Experience // Perspectives on Psychological Science. — 2008. — Vol. 3, No. 3. — P. 173–192. DOI: 10.1111/j.1745-6924.2008.00073.x

9. Lee K., Talwar V., McCarthy A., Ross I., Evans A., Arruda C. Can Classic Moral Stories Promote Honesty in Children? // Psychological Science. — 2014. — Vol. 25, No. 8. — P. 1630–1636. DOI: 10.1177/0956797614536401

10. Rose-Krasnor L. The Nature of Social Competence: A Theoretical Review // Social Development. — 1997. — Vol. 6, No. 1. — P. 111–135. DOI: 10.1111/j.1467-9507.1997.tb00097.x

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI

2026-yil
9-son

Muassis - "FAN VA INNOVATSIYA YANGILIKLARI" MCHJ
Jurnal hamkori - «PROFI UNIVERSITY»

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2024-yil 24-may kuni № 454068-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Jurnal 2024-yilda tashkil etilgan, 1 oyda bir marta o'zbek, tojik, qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq, rus va ingliz tillarida nashr etiladi.

Tahririyat manzili: 190110, Toshkent shahri Uchtepa tumani, Bog'iston MFY, 14-mavze, 8-uy.

Telefonlar: +998 90 749 00 00
+998 90 749 77 77
+998 91 902 05 01
E-mail: saen_2024@mail.ru
Jurnal sayti: www.saen.uz
Telegram kanali: **https://t.me/saen_2024**

Maqolada keltirilgan fakt va ma'lumotlarning to'g'riligi uchun mualliflar mas'uldirlar.

"Fan va ta'lim yangiliklari" ilmiy-amaliy jurnali Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining qarori (25.08.2025 y., №374/5) bilan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

ISSN: 3093-8694